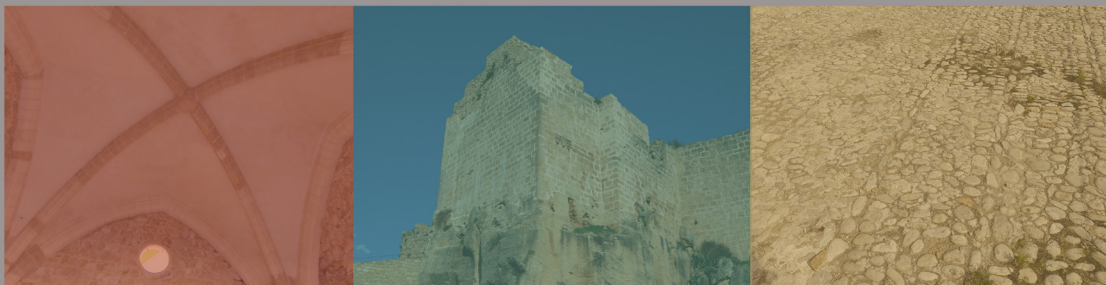

El Castell de Montesa

Guia breu

Josep Cerdà i Ballester - Xavi Delgado i Franco

*“La vila de Montesa, que el rei tenia assetjada,
és molt forts: e sobre la vila és lo castell alt e
forts; e sobre lo castell e la vila ha una mola de
roca molt forts que guarda lo castell e la vila”*

Crònica de Bernat Desclot (c. 1288)

Recreació de la vista del castell des de llevant abans del terratrèmol de 1748. J. C. Navarro Fajardo

Hola, et donem la benvinguda al Castell de Montesa

Un element viu que ens permet saber de la nostra història. Un símbol que ha anat canviant al llarg del temps i que encara hui és el més representatiu del nostre poble.

Des de la fortalesa original fins al recurs patrimonial, turístic i cultural actual, ha sigut testimoni de l'evolució de Montesa com a comunitat humana. Un castell que és singular pel fet de ser un dels quatre castells-convent que hi ha a tot l'estat junt als de Calatrava la Nueva, Uclés i Alcántara, i l'únic a terres valencianes. El darrer testimoni visible del greu terratrèmol que va assolar les nostres terres el 1748.

Des del seu origen incert, amb vestigis d'ocupació des de la prehistòria, fins la seua construcció medieval andalusina i les posteriors construccions i reformes cristianes, el castell ha sigut protagonista i part d'importants moments històrics i un element clau de la relació de la gent del nostre poble amb aquestos fets.

El castell és més que un conjunt d'edificacions, és part del que vam ser i part del que serem. Els seus murs van ser erigits per cultures diferents, amb formes de vida i de fer les coses que han ajudat a conformar les nostres. Un entorn privilegiat que des de la prehistòria fins l'actualitat ha controlat i organitzat un dels corredors que connecten les planes litorals valencianes amb els altiplans de l'interior peninsular.

Per tot això volem acompanyar-te en un recorregut per aquesta història apassionant en la que es barregen conquestes, religions, frares, cavallers i, sobretot, un poble i unes persones que van viure en aquestes terres com nosaltres ho fem ara.

Recreació de l'accés al castell abans del terratrèmol. J. C. Navarro Fajardo.

Per a saber-ne més: Cerdà, J.; Navarro, J. C., *El Castillo y Sacro Convento de la Orden de Montesa. Historia y arquitectura*, València, Universitat Politècnica de València, 2017.

El castell abans **del castell**

Ens trobem en un punt privilegiat. Cap a llevant dominem tota la Costera de Ranes i l'Horta de Xàtiva i cap a ponent la Vall de Montesa. Podem atàllar fortaleeses importants com el castell de Xàtiva i altres menors com les de Vallada i Moixent, o les torres dels pobles de la Costera i enviar senyals o rebre-les.

També tenim accés a bona part de les antigues talaies i ermites que en temps conflictius es feien servir també per controlar el territori. No és, per tant, estrany, que aquest punt privilegiat i protegit fora fortificat en comprovar que hi havia aigües subterrànies per fer pous, algunes fonts i la possibilitat de fer aljubs per guardar aigua de pluja.

No se sap des de quan el castell ha estat habitat i protegit, ho va ser almenys des d'època prehistòrica, s'han documentat, entre altres, ceràmiques anteriors a l'edat del Bronze, vestigis ibèrics, romans, andalusins i d'èpoques posteriors. Amb la caiguda de l'Imperi Romà i les invasions es torna a perdre el rastre del castell i del poble, doncs no sabem a hores d'ara si van ser abandonats fins a època andalusina, quan ja comptem amb testimonis.

Els andalusins i el primer castell

Allà pel segle VIII, a la Península Ibèrica va sorgir una altra cultura, l'andalusina, fruit de la fusió dels musulmans que venien del nord d'Àfrica amb els hispanoromans i els visigots. Una cultura diferenciada de la resta d'Europa i del món islàmic.

Els andalusins van construir part del castell que veiem ara, segurament partint d'edificis anteriors; el primer text que el menciona data del segle X, quan va ser refugi d'Isaco Ben Abraham Ben Sakhr Alocayli. D'aquest període han aparegut troballes arqueològiques, com ara el cementeri islàmic dels habitants de la *qarya Muntixa*, l'alqueria de Montesa que nomena l'autor Ibn Al-Abbar.

Els castells andalusins solien ser un recinte emmurallat amb una torre-refugi i un aljub que acollia la població en temps de guerra, tot i que alguns eren més complexos si rebien una guarnició permanent. Afegien una funció administrativa, el territori s'organitzava en districtes castrals al seu voltant i s'hi guardaven els tributs.

Si aquests eren en espècie, per als animals s'aprofitava al recinte emmurallat exterior: l'albacar. El de Montesa és un cordó emmurallat que el rodeja i la torre principal se situa just al costat de la porta d'accés, controlant l'entrada. Per això fou l'elegida més tard pel mestre de Montesa fra Pere de Tous (1327-1374) per col·locar tres escuts amb les armes reials, les de l'Orde i les pròpies.

La torre se situa al costat dret de l'accés. Els guerrers medievals solien portar l'escut a la mà esquerra i l'arma a la dreta. Així el seu costat menys protegit podia ser atacat des de la torre amb facilitat. Altre element típic encara visible és la porta acolzada d'entrada al castell. No s'entrava de forma directa sinó que s'havia de fer un gir en passar per un corredor en angle. De bell nou era una qüestió defensiva, dificultant l'accés ràpid en grup des de l'exterior i impedit als invasors veure què hi havia a l'altre costat.

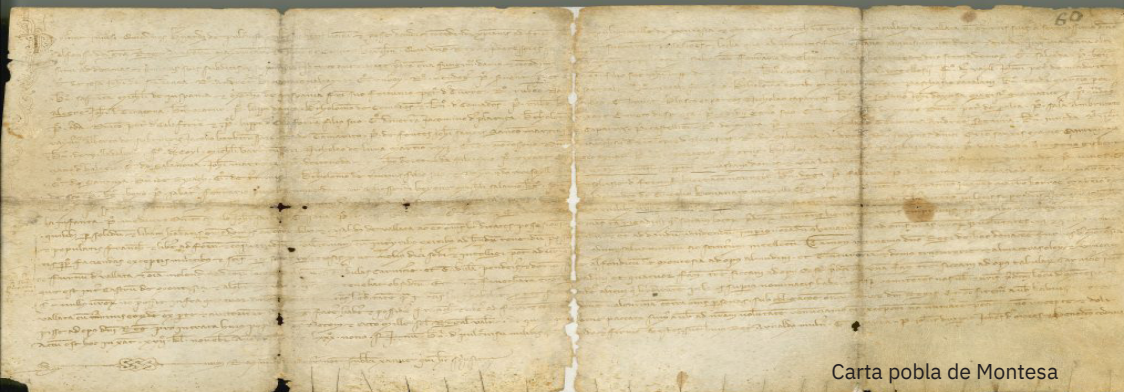
De castell a **castell-convent**

Al segle XI els cristians del nord de la Península van iniciar una expansió ocupant territori andalusí. El 1244 Jaume I va exigir la rendició de Xàtiva. Els Banu Isa, els nobles andalusins que controlaven la zona, van pactar l'entrega a canvi dels castells de Montesa i Vallada, per la qual cosa quatre anys més tard, els Banu Isa es traslladaren al nostre castell, que es va convertir en centre de la cultura andalusina i refugi dels que fugien de Xàtiva.

Més tard poble i castell van ser presos definitivament pel rei Pere el Gran el 29 de setembre de 1277. Els derrotats van ser venuts com a esclaus, exceptuant els Banu Isa i la seua família, als qui se'ls va donar un salconduit. Anys més tard hi hagué un intent de poblar la zona amb mudèjars –andalusins que romanien en territori cristià– però el projecte va fracassar per falta de voluntaris. En conseqüència, el 16 d'octubre de 1289 naixia la Montesa actual, amb una carta de població d'Alfons I a cent vint famílies cristianes provinents, entre altres parts, de Catalunya, Aragó, Navarra i el sud de França.

Montesa va passar a ser una vila reial, fins que Jaume II la va donar el 1319 a l'Orde de Santa Maria de Montesa. Amb això, l'Orde construï al seu castell un monestir cistercenc, que anà convertint-se progressivament en castell-convent fortificat. Potser les obres més importants les va dur a terme el mestre fra Pere de Tous (1327-1374), qui va ordenar construir l'església, la sala capitular i el refectori, alhora que manà refer la muralla andalusina que circumdava la fortalesa.

A finals del XIV fra Berenguer March -oncle del poeta Ausiàs- construï el claustre, i, poc després, fra Lluís Despuig edificà el dormitori i la capella de Sant Jordi. Al segle XVI fra Francesc Bernat Despuig i fra Francesc Llançol de Romaní bastiren unes luxoses habitacions destinades a llur dignitat -la de mestre de l'orde-. Precisament la portada d'una d'aquelles cambres, amb frontó clàssic i escut del Sacre Convent de Montesa, es conserva hui al palau de la Generalitat, a València.

Carta pobla de Montesa

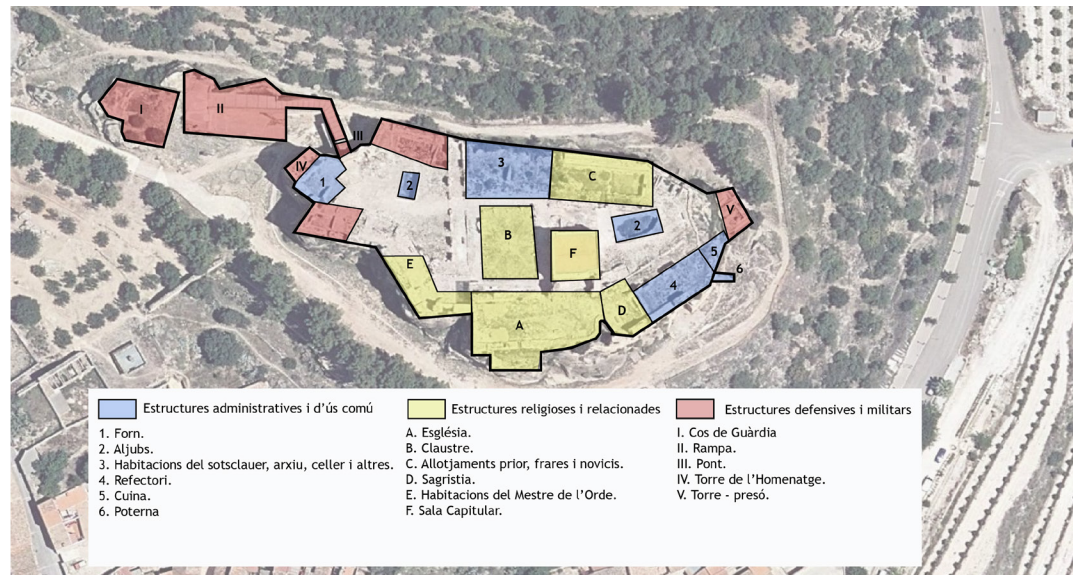
El Castell-convent de Montesa

El Castell de Montesa va esdevenir capçalera d'una orde que controlava un extens territori. Això va exigir la seua reconversió per allotjar una comunitat monàstica, a la qual s'afegien alguns cavallers en determinades ocasions. Les distintes dependències, que es bastiren d'acord amb les directrius de Cister, comptaven amb tres edificis principals: l'església, la sala capitular i el claustre, sobre els quals s'articulava la resta. Amb el temps l'Orde va anar perdent el seu caràcter militar però la fortalesa mantingué sempre l'aspecte de castell-convent fortificat.

A l'antic albacar es trobaven les dependències annexes. Tant cavallers com frares depenien de persones que feien bona part dels treballs quotidians a llocs com el forn, les quadres o els magatzems, que permetien que els castell fora autosuficient. Gent clau per al funcionament del castell-convent, que garantia certa autosuficiència i la possibilitat de resistir en temps de guerra. A més, en certes ocasions, eixe personal civil permetia augmentar la capacitat militar.

D'altra banda hi havia dos grans aljubs –i un de més de xicotet– que amb els aliments guardats als magatzems, eren part important del sistema defensiu: en cas de setge i de no poder accedir a les fonts i horts propers, garantien l'abastiment per poder resistir fins que arribara ajuda que fera fugir els atacants.

El Castell-convent de Montesa

Claustre i sala capitular

Rampa i torre de l'homenatge

Cavallers, sergents i escuders

Els frares de l'Orde de Montesa es dividien en dos grups: clergues i cavallers. Els càrrecs més importants (mestre, comanador major i clauer) els ocupaven els cavallers. Altres eren nomenats comanadors, als qui s'assignava una part del territori o comanda, i els companyons, que gaudien d'una part ben minsa d'algunes comandes o de les rendes assignades al mestre de l'Orde (mensa magistral). Hi havia també lloctinents o governadors del mestre en alguns territoris i els cavallers sotsclauer i sotscomanador, que exercien a Montesa i Vallada.

Els cavallers solien procedir de famílies benestants, a partir del segle XV se'ls van exigir de forma progressiva els requisits de noblesa i puresa de sang, i com a frares havien de guardar els vots de castedat, pobresa i obediència, fins que el 1588 van aconseguir el permís definitiu del Papa per poder-se casar.

Al cos de les tropes, junt els cavallers titulars, hi haurien segurament militars d'origen popular com els sergents –tropes pagades– i els escuders al servici d'un cavaller.

Els cavallers de Montesa portaven la creu de l'Orde –negra, flordelisada– brodada a la banda esquerra del pit, que col·locaven també en banderes i escuts, una insígnia que van substituir en 1400 per la creu roja de Sant Jordi en fusionar-se amb la valenciana l'orde de Sant Jordi d'Alfama.

La funció primordial dels cavallers era lluitar contra els enemics del cristianisme i defensar els territoris contra els musulmans: per això l'Orde va participar a les campanyes de conquesta de terres andalusines. Però també hi combateren contra exèrcits cristians, com per exemple al segle XIV quan a la guerra entre Pere d'Aragó i Pere el Cruel de Castella.

Frares i novicis

El castell-convent de Montesa acollia els frares clergues de l'Orde. Una part havia de cobrir les necessitats litúrgiques del monestir, mentre altres assistien en qualitat de preveres nombroses parròquies del senyoriu, amb el temps, vint-i-sis. A més dels criats seglars destinats al castell, hi havia quatre places per a frares llecs, que eren coneguts amb el nom de barbuts.

La presència de cavallers de l'Orde al castell-convent era ocasional: havien de romandre per a realitzar l'any preceptiu de noviciat i en alguns casos, en el moment del seu adobament i investidura de l'hàbit, una cerimònia que es feia a l'església o a la sala capitular.

La comunitat monàstica era curta, entre catorze i vint-i-sis frares. Solien vestir de negre, com els monjos benedictins, i en determinades celebracions es posaven un manteu blanc amb la creu de sant Jordi. Per a ser religiós de Montesa es preferia gent d'origen noble, però això no impedia l'accés a candidats d'origen humil però amb preferència per famílies benestants. Tots havien d'aportar proves de puresa de sang i un examen de coneixements, on se'ls exigia llatí i aptituds per al cant.

L'horari s'organitzava segons la regla de sant Benet, en estar l'Orde incardinada amb la de Cister. Amb lleugeres variacions segons èpoques, cap a les dos-tres del matí havien de resar matines al cor, per continuar amb pregària individual i laudes. Després vindrien la resta d'oficis de la litúrgia de les hores –prima, tèrcia...–, i la missa, amb la qual cosa, cap a les huit i mitja del matí haurien acabat les primeres hores i l'Eucaristia i tindrien lliure fins l'hora de sexta i el dinar. Al voltant de les 13 farien nona i cap a les 15, vespres. Des d'aleshores, temps lliure de nou fins al sopar, res de completes i salve, per a gitar-se cap a les set-huit de la vesprada. En resum, tres o quatre hores diàries de pregària, amb temps lliure que podien dedicar a la reflexió personal, l'estudi, la lectura i aquelles distraccions permeses per l'Orde.

Restes de la torre de la presó, amb els fonaments dels recintes carceraris

El castell més enllà del castell

Hem de tindre en compte que el castell-convent anava molt més enllà dels seus murs. Els horts, les pastures, els corrals de ramat i els boscos que proporcionaven l'aliment, les fibres tèxtils, la llenya i la fusta necessàries per al seu funcionament i el dels seus habitants també n'eren part. A més, l'edifici era la peça simbòlica central d'una Orde que senyorejava sobre vora setanta viles o llocs, el més extens en vassalls i territori del Regne de València.

D'aquesta manera, hem de comprendre que els llauradors locals, els pastors, carboners, llenyaters i resta d'oficis que pagaven un tribut o havien d'entregar part de la seua producció, eren també part fonamental i, en bona mesura, els qui permetien que funcionara i continuara el seu servici militar i religiós. Les dones i els hòmens de Montesa han sigut tan protagonistes com els cavallers i els frares en la seua història. A més, un bon grapat de montesins –i en tenim documentats de moment, 23– van professar també com a religiosos de l'Orde.

El terratrèmol que ho va canviar tot

El 23 de març de 1748 feia dies que plovia fort a Montesa i la Costera. Segons els testimonis, la terra va començar a tremolar poc després de les sis i mitja del matí, fent caure, en vora dos minuts, bona part del castell-convent on van morir vint-i-dos persones: setze frares i sis treballadors. No es disposa de cap recompte oficial de les persones que van morir al poble, però se sap que en van faltar, almenys, quatre.

No va ser la fi del patiment sinó l'inici: van haver rèpliques que allargaren la catàstrofe fins al cinc de maig i destaca la que se sentí el 2 d'abril cap a les nou i mitja de la nit. Al poble s'arruïnaren més de cent cases i va caure part de la bòveda de l'església. La gent es va refugiar als voltants de l'ermita del Calvari per fugir de les perilloses solides de materials. A tot això s'afegí la pluja, el fred i la falta d'aliments. En aquell panorama desolador s'escamparien segurament malalties que augmentarien les morts. Una situació agreujada per la impossibilitat de rebre ajuda, doncs tota la contornada estava en les mateixes circumstàncies: sense casa i sense menjar.

Pel que fa al castell-convent, els 14 supervivents (nou frares de la comunitat, dos religiosos montesians circumstancialment allí eixe dia, dos criats i el metge) es van traslladar a la Casa dels Frares, des d'on distribuïren alguns a pobles més segurs. Els oficis monàstics van continuar en dita casa des del dia mateix del terratrèmol fins al 7 de juliol d'aquell any, quan van partir cap a València per a instal·lar el Sacre Convent de Montesa a les cases i palau del Temple.

A finals del segle XVIII, el botànic Cabanilles feia esment dels pocs veïns que tenia Montesa per cultivar un terme tan gran, fent motiu les guerres –suposem, la de Successió– i els terratrèmols. En efecte: el cens d'Aranda de 1767 xifra per al nostre poble 702 habitants, mentre que poc després, en 1786, n'hi havia 808. La recuperació tingué lloc a mitjan segle XIX i caldrà arribar a 1910 per assolir 1.425 habitants, un lllindar que sols s'aconseguí superar quasi un segle després, en 2006. Des d'aleshores, la recessió ha sigut constant, amb 1.155 habitants que compta el darrer padró oficial, de 2020.

Recreació de la façana sud del castell abans del terratrèmol. J. C. Navarro Fajardo.

“El castillo de Montesa es muy principal en el Reyno. Es muy hermoso y fuerte porque la yglesia es grande, devota y bien adreçada de retablos, capilla y coro y en la casa hay muchos buenos y espaciosos aposentos y pieças de servicio para el convento, conventuales y huéspedes con buen cumplimiento y con tres algibes muy buenos y grandes con agua pluvial. E un claustro plantado de naranjos y acipreses muy crecidos. Y está muy enfortalecido por estar assentado en la cumbre de un cabeço de dura peña y labrado de piedra muy buena y polida, con las paredes de muro de más de catorze palmos de espesso y con muchas troneras, reparos y travesses, con muchas puertas herradas y guardia en ellas y bien proveydo de artillería y munición conforme a la ordinación de la fortaleza”

Crónica de Rafael Martí de Viciano (1564)

Recreació de la façana de ponent del castell abans del terratrèmol. J. C. Navarro Fajardo.

Ajuntament de Montesa
Regidoria de Turisme

Turisme Montesa, 2021

Oficina de Turisme

C/Fernando Villa Pedroso, 5
46692 Montesa (València)

 673 419 775

 montesaturisme@outlook.es

 <https://www.facebook.com/turisme.montesa/>

 <https://twitter.com/MontesaTurisme?lang=es>

 montesaturisme